

Végbúcsúmat tisztességgel fogad játok¹

Nem akarom újra és újra meghasogatni beesett mellemet, kínozni elgyengült szívemet, *A reményhez* című versemben egyébként is megvettem a végső elszámolást, mérleget vontam; nem élhettem volna boldogan egy kalmár lányával, aki üres zsebemben kutakodik, miközben én az égiekkel való játékról énekelek neki. Belső látományok látásával küzdöttem egész életem során, de illúzióim már a Júliával való esmérkedésemkor sem voltak, köszönhetően talán a vérmezői nyakazásnak, a pozsonyi Diétán tapasztalt közömbösségnek, mellyel a verseim kiadásának támogatására irányuló kérelmemet fogadták. Kegyetlen vagyok magamhoz; a tisztánlátás megköveteli, hogy leszámoljak bármiféle illúzióval. Leszámoljak az önáltatás különböző formáival, azzal, hogy gyógyírt találhattam volna beteges félszegségemre, mely a nők vonzásában megnyilvánult; hogy megváltoztathattam volna garabonciás életemet, ha egy asszony mellett megtelepedek és állandó elfoglaltságot találok nyughatatlan szellememnek.

Kérdzem magamtól: ugyan miféle biztonságot, jólétet, nyugalmat és főként boldogságot adhattam volna egy olyan lánynak, aki meglehetősen rendezett körülmények között élt egy tisztességes polgári házban, sohasem esmérte a nélkülözést, a lemondást, azt a szót, hogy nincs? Ugyan miféle lélekörlő munkák és megalázó tevékenységek elvégzésére kényszerültem volna, mint falusi tanító, vagy komáromi újságszerkesztő, hogy a szerelem múltával Júliám nagyon is földi igényeit kielégíthessem? S ugyan meddig élhettünk volna együtt háborítatlan nyugalomban, örökös veszekedések és szemrehányások nélkül? Ugyan meddig tartott volna a példaértékű szerelmünk, ha a gondok sorjában érkeznek? Olyan makacs, a poézistól és az olvasástól eltántoríthatatlan, elmélázó, szalmaláng természetű és látomásokra fogékony figura vagyok, hogy képtelen lettem volna megmaradni egy falusi parókián, egy tanítói házban; képtelen lettem volna sirverseket és névnapi köszöntőket írni garmadájjával, csakhogy három vagy négy gyermekemről gondoskodjam; képtelen lettem volna örökösen tanfelügyelői posztért és ki tudja még miféle jövedelmező állásokért esedeznem a helyi előke-lőségek előtt. Köntörfalazás nélkül mondom: alkalmatlan vagyok a családfenntartó szerepére.

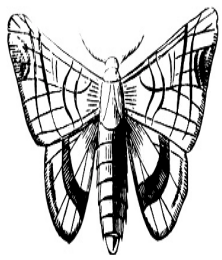
Vajon ösmernek-e engem azok, akik egy efféle házasságban elképzelni tudnak vagy egy efféle kötöttségben boldogulni vélnek? Rousseau hozzám képest türelmes, empatikus és hűséges lénynek tűnik. Én nem tudtam és nem is akartam megfelelni a Vajda-szülők és a világ elvárásainak, ezért sem siettem állást találni Festetich gróf és oly sok más jóakaróm segítsége vagy még inkább ígérgéte ellenére sem. A szerelemvágynál inkább a hiúság dolgozott bennem, hogy egy Júlia-féle egészséges, telt

keblű és erősen asszonyos megjelenésű, minden bizonynyal termékeny és szapora gyermekáldással kecsegtető lány a figyelmére méltatott. De Júliában magában is a hiúság munkálkodhatott, hogy kalmárlány létére egy művelt professzor, egy valószínűleg szépreményű poeta, a jó társaságok egyik kedvelt lakója kéri meg a kezét, s ennyi szerfelett előnyös vonása mellett az sem rontotta a róla kialakított képét, hogy az illető kehes, vékony pénztárcájú, nyughatatlan lélek.

Mindketten mást és mást láttunk a másik lényében; mást reméltünk és vártunk az együttlételetől. Én egyfajta feloldódást és természetes lelki megindulást a női nem irányába; Júlia pedig a lehetséges férjet pillantotta meg bennem, mivel hátat akart fordítani a szokásnak, s nem óhajtotta beérni egy mesteremberrel vagy egy kalmárral. Mondjam azt némi malíciával: egyre inkább divatba jött, hogy egy vagyonos polgárlány művelt férjet válasszon magának, az sem volt baj, ha szegény vagy kehes az illető. Azt hiszem, hogy olyan komikusnak néztünk volna ki egymás mellett a váradi fürdőben, egy horpadt mellkasú, heveny köhögéstől eltorzult orcája elé folyton zsebkendőt kapkodó, éhenkórász külsejű férj s az ő töltött galambra emlékeztető, pozsgás arcú, sűrű vérű buja neje, mint amilyen derűtséget keltett nem is egy pár, amelyikből a férfi a közelgő halált várta, s maga keresett szeretőt vagy társat elhanyagolt és hamarosan özvegyiségre jutó feleségének. Bármilyen morbid is a megjegyzésem, csakis olyan kép jelenik meg lelki szemeim előtt kettősünkről, mint amilyet Villon festett enmagáról és a vastag Margóról, aki maga alá gyűrve és alaposan megszuszogtatva kedvesét, hangosakat durrantott élvezete közben.

A hiúság oly erősen működött bennem, hogy a Bédiné házában megpillantott tűzszemű lányból (aki versfaragó közreműködésemnek köszönhetően hamar levetkezte földi vonásait s magára öltötte a görög mythologia megannyi szüzének és nimfájának, jósnőjének és istennőjének kelle-mét, hamvasságát, nektár ízét és ambrosia zamataát) egy olyan ideál-képet rajzoltam, amelyik örökké készen állt a retusálásra, az újrafogalmazásra, a remythologizálásra. A mesterségesen táplált érzemény hevítette a szívemet, amely hajlott a szépelgésre, a meghitt örömek befogadására, a rezonórként való viselkedésre, s belelovtam magam a szerelmes poeta rolléjába, ami viszont újabb és újabb színpadias gesztusokra, örömkialításokra ösztökölt. Félszeg szerelem és önfeledt shakespeare-i játék, fogadkozás és eskütétel, búcsúzkodás és köszöntő, leszámolás és magányossággal szembenezés ettől fogva elválaszthatatlanul összefüggtek, kiteljesítették és értelmezték egymást. Hogy a sokféle vallomástétel és érzelmitörés mennyire felelt meg valós lelkiállapotomnak, s mennyiben volt képzelgéseim lenyomata, erre a választ nem kerestem, ugyan-

¹ Részlet a szerző első díjat nyert Csokonai-regényéből.

is nem szerettem volna idejekorán szembesülni a valósággal.

Haza nem mehettem, de egyelőre nem is volt kedvem megtérni otthonomba. Pesten nem várt reám semmiféle lehetőség, ezt Schedius nyilvánvalóvá tette számomra; Dugonicsnál is csak afféle tisztelgő látogatásra futotta, és a színészekkel sem vergődtem zöldágra; Kármán, az érzékeny és okos lélek sehol sem volt már; a nyomdász hallani sem akart kötetem megjelentetéséről, amíg elegendő előfizetőt és előleget nem szerzek neki. Szégyelltem, hogy Bicskén Kovács Sámuel társam és neje nyakán lógok időtlen idők óta, s ha a hú barát nem is tett szemrehányásokat, hitvese bizony köntörfalazás nélkül ostorozott élettertelenségemért. Valamiképpen meg kellett volna maradnom egy időre Komáromban, s hát Puky barátom is a kézfogásra buzdított; talán minden körülmények együttállása okozta, hogy hajlottam egy kevés boldogságkeresésre, a szerelmi játék nyújtotta örömökre, noha nem bíztam hivságos sikerekben.

Vendégszobákban vagy fogadók sötét, bűzös cellájában megszállottan róttam a sorokat az én ideál-Lillámról; talán nem is én lettem volna, ha rövid távollétem alatt nem sokszoroztam volna meg azt a tüneményes báj, mellyel kedvesem lenyűgözött. Lillám magas homloka és érzéki ajaka megannyi görög szoborról készített metszetet idézett emlékezetembe, s azokat a sorokat is, amelyek az Iliászból csöngtek ösmerősen szép Heléna kapcsán. Erős akaratot sugárzó álla, józan életfelfogást tükröző tekintete a visszarévedés óráiban nem tűnt olyan végzetesen eltérőnek az általam vízionált Lilla állától és tekintetétől, mint amilyen végzetes törést okozott később a valóságban. Ha az ember az égiekkel kacérkodik, barátnőjéből halhatatlan Múzsát és imádott Euridikét óhajt teremteni, kevésbé törődik az apró részletekkel, nem figyel az álmodó bakózó valóságkelemlere. A révületnek ugyanis éppen a túlhevültség és a fokozott szenvedélyesség a jellemzője. Júliára a fény a lelkemben élő és izzó Lilláról vetődött; lelki szemeim előtt láttam ideál lényét, s a gyertyafény mellett sercegetve tollamat az árkuson, elrajzoltam alakját és érzeményei-met, miközben lázasan esküdöztem hűségéről:

Esküszöm, szép LILLA! hidd el,
Hogy miolta kellemiddel
Meggötöztél engemet,
Már azolta semmi szűznek,
Semmi nyílnak, semmi tűznek
Nem nyitom meg szívemet.

S hogy a gerjedelmet ne hagyjam kihunyni, alkudoztam vele, szavát kértem viszonszerelméről, mint akinek megerősítés kell, hogy a saját szava és ígérete is visszavonhatatlan legyen:

Valld meg, kérlek, kedves lélek!
Még szeretsz-é?
Engem másért, míg csak élek,
Meg nem vetsz-é?

Ha álláskeresésem idején másutt vertem tanyát, napokra elmaradtam Komáromból, igyekeztem levélben megköszönni az imádott nőmet, s a magamban beszélés alatt

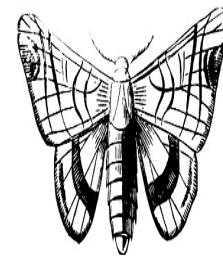
éppoly hófokon és részrehajló vallomásokkal fordultam hozzá, ostromoltam szívét, akárha közvetlen közelemben lett volna, s eleven társalgást folytatnánk kettőnk gyönyörűségére. Ő, Madame de Sévigné honosította meg leveleiben a szeretetreméltóságot, ami oly annyira hiányzott környezetéből, s magam is e tulajdonságot igyekeztem kiterbélyesíteni a képmutatással, szófukarsággal és önzőséggel szemben. A levelezés, ez a lélekről és a világban elfoglalt helyzetünkről szóló híradás nagyon is jellemzővé vált már mifelénk is. A francia főúri szalonokban és a német fejedelmek udvarában dívó nyilvános levélfelolvadás – mely olykor esztétikai értekezések kommentálásává, máskor akadémikusi vitájává vált –, egyaránt ösztökélte a levélírókat a maga pastiche-ának átgondolt megírására, és a címzettet a mindenre kiterjedő, gondos és terjedelmes válaszadásra, mely méltó szellemi és csevegő társnak mutatja őt a társaság szemében. A barátság és a szerelem intézménye épült erre az írásformára, s magam is szívesen éltem a levélírás eszközével. Az örökös létbizonytalanság, szaladgálás egyik pártfogótól a másikhoz, hogy állást találjak valahol, az utazással járó nyugtalanság örökös belső vizsgálatra, számvetésre készítetett, s levélbeli vallomása-im során, miként verseimben is, távollételemről és magányosságomról nyafogtam, pontosabban arról a hiányról és kínról, amely elemészt:

Ha nincs az én LILIM velem:
Mi nékem a világ!
Sokszor magamban képelem,
Hogy az halál kivág.
Az élet édessége mi?
Mit érsz, öröm? ha nincs LILI. –

A szerelmi láz oly fokára hágott a költőben, hogy attól kellett félnem, felégetem magam és a szerelmi ideámhoz fűzött érzelmeiket és poétikus látományokat is. A kezdeti érzélem, amely egy lehetséges szerelemből táplálkozott, egy valóságos nő érzékiségéből merítkezett, lassan átváltozott a tudatos nyelvi játékká. Soha nem voltam oly közel Júliához, mint verseimben Lillához; soha oly fesztelenül, allegorikusan és éteri muzsikával nem beszéltem Júliához, mint szóltam Lillához; soha oly kecsesnek és vonzónak nem láttam a vastag, kissé nehézkes észjárású és házassági ígéreteimre számító Júliát, mint az álomszerű, reményeimben megjelenő, mások csodálatára kitalált Lillát.

Sír tisztelőd, kétségbe esvén,
Miolta tőled távol esvén,
Reményje füstbe szállt;
Holt álom ül zsibbadt ölében,
S gyakran ijesztő képzetében
LILIT, LILIT kiált.

Nem hallgathatom el, hogy soha olyan zavarban és kínos helyzetben nem éreztem magam, mint amikor a Júliához írott szerelmes verseimet felolvastam (melyek sokkal inkább a téma bravúros variálásai, pompás képekkel és ritmusokkal fölöltöztetései voltak, mint valódi érzeményeim kifejeződései). Színészi előadásom után nagyokat hallgattunk, amit Júlia részéről a meghatódott-

ságra, az érzelmek belső viharára, az elérzékenyülésre fogtam, magam pedig azért csöndesedtem el, mert hirtelenjében nem volt mit hozzátennem a leírt szavakhoz, s mert szerettem volna, ha kedvesem megnyilatkozik s olyasfajta elméncségek mond, mint egy Warensné mondott pártfogoltjának, vagy olyasfajta érzékenységről tesz tanúságot, mint tettek Goethe regénybeli hősnői. Eszembe sem jutott volna kereken kimondani, hogy e versekben éppen én akartam viharos vagy révült lélekállapotokat előidézni, hogy megnyerjem „szerelmem” bizalmát. Júliának tetszett a hízelgés, a szerelem istennőjének rolléjában tündöklés, a folyamatos hiúságkielégítés, s nem törekedett arra, hogy valamennyit is megértsen abból a filozófiai és esztétikai érvelésből, melyekkel traktáltam a verseimet elemezve. Ültünk Bédiné házában kertjében, s lélekben megindultam, de számító szívvel leste szavaimat; ám, ha gyanútlanul visszakérdeztem tőle valamit, pironkodva hallgatott, mint akinek neveltetése tiltja, hogy bizonyos szavakat akárcsak a szájára is vegyen, mint akinek kétszer is meg kell fontolnia a válaszát, nehogy felesleges illúziókat keltsen a másik félben.

Az együtt töltött bensőséges órák és reményteljes napok után Júlia kinyílt irányomban, érettnék nyilvánította magát a kettőnk örök szerelmére s maga is hinni kezdett a sorsszerű találkozásunkban. Amilyen nehezen állt kötélnek kezdetben ez a szeleburdi fruskák életkorából már kinőtt, tiszta jellemű lélek, hogy őszintén fogadja vallomásaimat és megnyissa a szívét széptevéseim előtt, olyan türelmetlenül sürgetett, hogy apja kívánalmainak iparkodjam mielőbb megfelelni, hogy kieszközölhessem áldását a frigyünkre. Ez az unszolás elbizonytalanított, s én, aki amúgy sem vagyok a gyors döntések embere, összezavarodtam, gatyáztam, s bár a szám még mindig ontotta a hízelgő szavakat, szívem rendetlenül ellenkezett.

„Lilim! Én tégedet még most is halálból szeretlek: mégis, Lilim! ah, szeretett Lilim! ez a levelem utolsó hozzád az életbe. Most zárom be végképen azt az édes barátokozást, melyet véled szinte kilenc hónapig kóstoltam, s azt az örömet, melyért irigyeim lehettek az angyalok. Most látod még egyszer, és többé nem, annak a hív kéznek vonásait, mely a tiéddelel kérkedett, mely a te kezdednek örökös bírásával kecsgettette magát.

Ah, édes de múlandó remény! múlandóbb a hajnalnál, vagy a hajnali harmatcseppnél, melyet az első napsugár száraszt ki a fakadó rózsabimbónak öléből. Mely bizonytalanok az embernek minden történetei! miként nem tudja a halandó szív, hogy az ő legkedvesebb öröme: lépés a keserűségre! hányszor szerencsétlen a legtisztább, a leghívebb szeretet! – Lili többé nem az enyém, Lilinek vége van, vége minden én reménységemnek, az én szívem, az én lelkem, az én életem ismét a holtig, a holtig való magányosságra, az emészto bíra és a titkos nyögésre van kárhoztatva. Én élek s Lilla énreám nézve megholt, – igenis, megholt – örökre megholt ő énreám nézve.

(...)

De talám nem is bírtam én soha is a te szívedet, talám csak magam álmodoztam magamat oly boldognak, hogy te engemet szeretsz; te pedig vagy nem szeretted, vagy nem hitted, hogy én tégedet oly teljes szívből szeresselek: mert különben sohasem tétlén volna szerencsétlenné egy

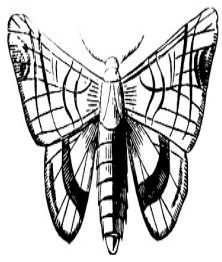
leghívebb szeretőt. – Ha pedig te is úgy szeretted engemet, mint én tégedet: úgy boldogtalan vagy te is és jövődében is a te keserűséged duplázni fogja az én magányos keserűségemet. Ah, Juliska! ha ez úgy van, szánlak tégedet.”

Sokáig nem láttam Júlia szótlanlansága mögött a tudatlanságot; az érdeklődő és igyekvő asszonyokban, amilyen anyám is volt, nyomát sem lehetett találni a közömbösségnek. Amikorra világossá vált előttem a valóság, takarodót fújtam, óvatosabb lettem még levélbeli vallomásaimban is, noha verseimben iparkodtam a végső búcsút bizonyos veszteségek, halálomig kitartó kínakk láttatni, s magamat a reményeiben megcsalt lélek rolléjában feltüntetni. Poétai hevességem csitultával, s a kialakult helyzet tarthatatlanságával (hogy tudniillik egyértelmű választ kellett adnom az apjának, akarom-e feleségül venni Júliát, avagy csak hitegetem, és modellként használom képiró foglalatosságomhoz), magam is józanodni kezdtem. Nem éreztem sem heveny lelki, sem idegi, sem nemi készletést, hogy egy életre Júliához láncoljam magam. Noha a tanult emberek közül sokan nem törődnek avval, hogy hitvestársuk egy paraszti sorból származó menyecske, esetleg néhány osztályt végzett polgárlány, netán analfabéta cseléd, engem kifejezetten bosszantott, hogy Júliával többnyire csak monologizálni tudtam, ha a szellem működésére terelődött a társalgás fonala. Harapófogóval kellett kihúzni belőle minden szót, ha olyasmiről beszéltem, ami nem tartozott érdeklődési körébe. Ellenben, ha a helyi pletykákra, társasági életre, apja sikeres vállalkozásaira tértünk ki (mert érintkezni mégis csak kellett!), be sem állt a szája, cseppet sem izgatta, hogy mellette vagyok, és engem hidegen hagynak az effajta dolgok, mondta a magát.

Tartozom avval a vallomással, hogy monomániás vagyok –, ezért is jobb, hogy nem boronáltuk össze a sorsunkat.

Bédiné szívesen látott engem a házában, egyfelől poétai törekvéseimet tisztelte, másfelől egyenetlen próbálta utamat a Vajda család felé. A csizmadiamester felesége kellemes társalkodó volt; olvasmányai (melyek ugyan el nem érthették egy teológiát vagy jogot végzett deák műveltségét) felettébb érdeklődő, asszonyi érzékenységről tanúskodó művekből állottak. De ezeket az ösmereteket gazdag élettapasztalattal elegyítette, s kedvem teltett szavai hallgatásában. Hogy bosszantó kedélyállapotomból kirángasson s feledtesse velem pozsonyi sikertelenségemet, a pártfogók közömbösségét, bemutatta nekem Júliát, s gondoskodott arról is, hogy csakhamar egy valóságos kis poétai társaság gyűljön össze otthonában. Egykori deáktársam, Édes Gergely és a Bécsben élő Vályi Klára élénk eszmét cserélt velem a német és francia poézisról, a keleti és perzsa lírai hagyományokról, a rímek és verslábak alkalmazásáról.

A csizmadiamester (aki választott szenátor is volt Komáromban) házát gyakorta látogatta a város értelmebb polgársága közül jó néhány. Az egykori komáromi tudós társaság hűséges tagjai közül Mindszenti Sámuel, Csépan István, Farkas János lelkészek, Nagy Sámuel és Zay Sámuel orvosok képezték a rendszeresen délutáni teára és apró süteményre meghívott kör magvát, amelyhez

időnként nyomdászok, rézmetszők s felvidéki újságszerkesztők is csatlakoztak, a körünkben cserélve híreket a különböző régiókban történekről. Itt hallottam először a galántai népi dalokról és táncokról, a rimaszombati oskolatervekről, de alkalmam nyílt összevetéseket tenni a pannonhalmi és pápai egyházi oskolák nevelési elveiről, amelyek valahogy mindig összefüggésbe kerültek van Swieten báró nevével.

A környékbeli tanulatlan mesterek és családtagjaik gyanakvással nézték ezt a „literatus szalont”, s a kerítésen át olyan sértő tartalmú cédulákat dobta be, amelyek vérlázítóan hatottak és szellemtelenségről árulkodók. „Bédiné, te a kurvák matrónája és latrok istápolója, a titkos találkák, perverz örömök és fizetett szerelmek kerítője, te mocskos cemde, figyeljük minden lépésedet. Boszorkányként égetünk meg!” „Nem tűrjük, hogy az ifjúságot rebellis eszmékkel és erkölcstelenségre buzdítással megrontsd, te rüfke!” „Suszter a kaptafánál, asszonya a tűzhelyénél maradjon. Ágyát ne ossza meg másokkal, de ne is adja bérbé!” Csodáltam önuralmát és emelkedettségét, melynek hála átlépett e minősíthetetlen piszkoskodásokon, kíméletlen sértéseken, melyek szellemiségüknél fogva sem jöhettek a szegényebb néptől vagy cselédségtől, csakis osztályostársaik elmemutatványai lehettek. S nem akármilyen lelki erő kellett ahhoz, hogy ne hagyja szétverni „poétai szigetét”, ahogy házát és annak kertjét nevezte, mert a bugrissággal és ostobasággal körülvevett ház valóban a szellem egy eldugott kis szigete volt számomra is.

Ha nem is korholtam a Vajda-lánnyal kialakítandó viszonyom sürgetése miatt (tudom, sem lélekben, sem külső állapotomban nem feleltem meg egy szerelmes férfi ideáljának, s éppen ezért nem is óhajtottam újabb kudarcban és megszégyenítésben részesülni), magamban alig bocsátottam meg neki serénykedéséért.

„Nézze, Amice, egy olyan becsületes és nem éppen megvetésre méltó hozománnyal rendelkező lány, mint Júlia, biztosíthatja egy poétának a nyugodt életet, könyvei kiadását és a boldog családi körülményeket. Ne dobja el a szerencséjét meggondolatlanul! Ebben a világban egy szabadságra és szemlélődésre vágyó poétának, kedves dalnokom, nem túl sok alkalma nyílik jobb sorsa megalapozására. Bárki kapva-kapna egy ilyen lehetőségen, Amice, amit az istenek szinte tálcán nyújtanak Önnek, hogy felkent énekesük legyen. Egy modern Orfeusz. Vajda uram alaposan meggazdagodott a gabonakereskedelemből, nyugodtan megengedheti magának és a lányának, hogy egy szerényebb jövedelmű professzort fogadjon a családjába. Júlia egyelőre félszeg, no és tartózkodó is, ami érthető, Amice, hiszen nem találkozhatott az apja házában olyasfajta finom lelkekkel, mint kegyelmed és Édes Gergely, és persze a nemes gondolkodókkal való társalkodáshoz sincs szoktatva. Higgye el nekem, jobban zavarja őt esetlensége a szellemi emberek között, mint a kegyelmed szegénysége, szolid ábrázata. Bízsa csak rám a dolgot, édes poétám! Én majd mindent elgereblyézek. Meglássa, nem leend akadály a frigyüknek. Beszélék Júliával és az édesanyjával is, az öreg Vajda hallgat a nejeére.”

Ebben a polgárasszonyban természete kettőssége ragadott magával. Egyaránt otthonosan mozgott a poézis és a muzsika éteri világában, sokat ösmert a mythologia

eseményei és archaikus lelki vonásai közül, de éppoly jól tájékozódott a realitások útvesztőiben, kivágta magát az életveszélyes csapdákból és szót értett a pórnéppel is. Nem illetődött meg a nála vagyonosabb polgárok társaságában s nem óhajtotta utánózni nagyvilági szokásaikat és gesztusaikat, mint nem is egy rangjabeli asszonyság, kiknek kevélysége már-már mulatságszámba ment. A férje műhelyében serénykedő inasokat, de a ház körül tüsténkedő cselédeket és a gyümölcsösben dolgozó napszámosokat is férfias határozottsággal irányította. Vendégeit elkápráztatta tapintatával és szervezőképességével; nem is kevesen gondolták úgy, köztük Vályi Klára is, hogy pazar módon irányítja szalonját, az abban folyó társalkodást. Ezzel is lehetett magyarázni haragosai indulatát.

Kora ellenére is megőrzött egyfajta fiatalasszonyos bájt az arcán; enyhén bandzsított, mint a hosszadalmas szemlélődésben kifáradt ember, és szokása volt, hogy mutatoujjával a kontyába túrt. Versei felolvasása közben modorosán beszélt, hajlamosnak tűnt az éneklésre, amit én egy kicsit bántónak véltem, de megenyhült a szívem, látván, hogy Júliát mily elementárisan magával ragadja ez a csivitelő hangnem. Időnként elfeledkeztem nyomorúságomról és a nők közelében rám törő félszegről, s Júliában egy valószínűs görög amazont, kardos menyecsét láttam, kedvem lett volna lába elé borulva hódolni neki, lantkísérettel előadva szívéhez szóló verseimet.

Bédiné észrevette s talán a maga részéről túl is értékelte a Júlia eránt lobbant érzeményeimet, s hogy szabad utat engedjen szépelgésemmek, több barátnőjét is meghívta lányaival együtt az úgynevezett „költői versengéseink” egy-egy alkalmára. Valósággal megtelt a szalon, egymás sarkára hágtak az invitáltak, akárha koncertet szerveztek volna egy híres idegen mester tiszteletére. Persze mindig is egy kis muzsikálással indult a nemes párbaj; valamelyik meghívott polgárlány játszott a klavíron, egyikük-másikuk fuvolázni, gitározni vagy hegedülni is tudott, s némi ösztönzésre ízelítőt adott az elsajátított tudományából, melynek leginkább a szülők örvendeztek. Igazából a szenvedély és lélek hiányzott muzsikálásukból; Bédiné cselédlányának énekléséből több őszinteség, elemi érzelm és a muzsika eredetével azonosulni tudás áradt, mint a magánkorrepetitorttal és énektanárral rendelkező kisasszonyok bármelyikének színtelen és lelketlen játékából. Felvett szokásaik és pózai voltak, mind a társasági élet, mind a saját vélt vagy való természetük megmutatása terén; a bécsi módít követék öltözködésükben és viselkedésükben is, s a pozsonyi kiadók olcsó könyveit és kótáit vásárolták. Némelyikük láthatóan élvezetét lelte abban, hogy folyton hibát ejtett a magyar mondat fűzésében, idegen szavakat kevert a beszédebe és németes, franciás kiejtést utánozott, az idegen származású nevelőnőtől eltanulva az affektálást. Bédiné, egyfajta küldetésnek engedve, igyekezett a literatúra és a magyar nyelv szeretetére rávenni ezeket az idegen divat szerént élő, öltözködő, beszélő és gondolkodó fruskákat, s talán azért is hívott fiatalembereket is a társaságba, hogy nagyobb kedvet érezzenek a magyar nyelven érintkezni.

Vályi Klára ösztönözte és támogatta e tervét, s bárki kételkedett Bédiné sikerében, a bécsi és párizsi szalonokat hozta fel példának, hogy barátnőjét igazolja.

Bédiné minden erőfeszítése hiábavalónak tűnt az én ügymben, mert annak ellenére, hogy hónapok múltán

sikerült elnyernem Júlia érdeklődését, talán még valamivel többet is, Vajda uram hajthatatlan maradt. Egy alkalommal a gabonakereskedőtől elvárható legnagyobb tapintattal adta a tudtomra, hogy miféle kifogásokat táplál velem szemben.

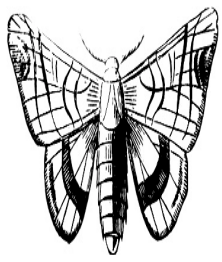
„Nézze professzor úr, vagy ha jobban tetszik, szerkesztő úr! Tudom hallomásból, hogy a debreceni Kollégiumban csupa tudós, jó erkölcsű, honszerető és szorgos munkával kenyeret kereső embert nevelnek a magyar haza hasznára. A magam részéről megemelem a kalapomat a kegyelmed sokak által dicsért talentuma és híre előtt. Tán nincs is olyan apa, aki ne lenne felettébb büszke egy népek által szeretett prédikátorra, gyerekek által imádott tanítóra, mint amilyenné kegyelmed lehet. Elhiheti, magam is igyekeztem az én Júliámnak okos és tisztességes tanítót választani neveltetése során. Mert egy polgárlánynak vannak kötelességei és feladatai, s bizonyos neveltetési elveket is el kell sajátítania, mire anyává válik. Ám, ha megbocsát nekem a professzor úr, egy-két kérdéssel ostromolnám. Ha jól tudom, édesapja híres seb-orvos volt, nagyapja pedig köztisztviselőként álló mesterember. Rendelkezik kegyelmed valamiféle tartalékkal, hogy ne kertetjek, örökséggel, mellyel lányom boldogságát megteremtheti? Tudja, egy apa szeretné elrendezni lánya jövőjét és sorsát már azelőtt, hogy megházasodna. Nekem épp ezért tudnom kell, s ezt bizonyára megérti, hogy szándékai, melyek komolyságáról persze meg vagyok győződve, reálisak-e, avagy csak a hirtelen fellobbanó szerelmen alapulnak. Hogy lássa őszinteségemet, egyértelműen fogalmazok, nehogy meglepetés érje bármelyikünket is! Megkérdezem hát nyíltan, nekem kell eltartanom az ifjú párt, vagy képes jólétet és biztonságot nyújtani megalapítandó családjának? Nem tudom, hogy egy poéta, még ha olyan híres is, mint kegyelmedről állítják, kap-e elegendő pénzt könyveikért, hogy pótolja a professzor szerény jövedelmét? Ha nem haragszik meg rám szerkesztő uram a tények konstatálásáért, talán abban sem tévedek, hogy még egy tanítói állást sem birtokol, nemde? Ugye nem ellenzi, ha komoly szándékai bizonyítására szeretnék kér-

ni bizonyos garanciákat a lányom jövőjét illetően? Azt tanácsolom, hogy szándékai felől akkor tárgyaljunk újra, ha valami biztatóról tud beszámolni nekem”.

Perelhettem volna; eljátszhattam volna a megsértett poéta vagy professzor rolléját; esetleg kikérhettem volna ezt a gögös kioktatást és finoman elbocsátó beszédet, csak hát mi értelme lett volna. Bárhogy háborogtam, lázadoztam volna az igazság nevében, nem voltam abban a helyzetben, hogy az igazságot hirdessem, a magam pártjára állítsam egy másfajta igazságot magáénak tudó dúsgazdag emberrel szemben. Jobban megalázottnak éreztem magam, mint a genfiak által megsértett Rousseau. Egy igazi senki voltam, aki arra sem képes, hogy az egyetlen esélyt megadja magának és kiszemeltjének a frigyükhöz.

Perelhettem volna a második tárgyalásunk után is, de én csak ültem némán a Vajda uram szivarbűzös dolgozószobájában, szemben a hatalmas méretű, faragott lábú, zöld posztóval borított íróasztallal, amely mögött a gabonakereskedő ült befolyásosságának és vagyonának biztos tudatát sugárzó arccal a karosszékben. Mögötte az ablakon át a Dunára lehetett látni, a hátsószágra, ahonnan vagyonát és a család nevének fényét növelte. Az ablakretbe foglalt fej, körötte a napfényel, már-már a próféták és prédikátorok profilját idézte, s ha jól belegondolok, valóban a mágnássá válás egyik prófétájának tűnt ez a medve alkatú ember.

Vajda uram feje fölött valószínűleg az apja portréja függött, a feltűnően egyező vonások legalábbis erre engedtek következtetni; ám fiával ellentétben a tekintete szelíd, inkább jovialis mesterember benyomását keltette bennem, mint a dúsgazdaggá vált cégalapítóé. A bizonytalanság, az elvárásoknak megfelelni akarás, a tisztaság egyszerű bujkált a szemében, s hogy e portréről az élő utód fizimiskájára emeltem a tekintetemet, az elszántság, a könyörtelenség, a minden áron megkapaszkodás és eltántoríthatatlanság tűnt szembeötlőnek. Ahogy magamban elemeztem e két embert, az utóbbi fél évszázad jelentős változásait: a polgárosodás vadságát, a kapzsiságot, az öns érdekelt érvényre juttatását, a széthúzást és zavaros-

ban halászást voltam kénytelen konstatálni a legfőbb különbségként.

A portré mellett két flamand vagy német mester készítette festmény lógott a falon; az egyikén egy gabonaszállító hajó volt látható, amint a kikötőben horgonyoz, s a nekivetkezett rakodómunkások a hátukon cipelve a zsákokat, a parton sorakozó szekerekre hordják egymás után valamennyit. A felszerkent fűben szoktak ilyen szabályosan közlekedni a kenyérmorzszát cipelő hangyák, mint a fejükre vászonkendőt kötő, megfeszült izmú emberek.

A másikon talán Komárom egy bizonyos optikából rajzolt látképét örökölte meg a piktör, a Duna-partról szemlélve a szemközti palotákat, templomtornyokat és házakat, nem messzire tőlük a taxás telkeket, cselédházakat, az út menti fogadókat és szájalmas tákolmányokat. Amikor ráérős időmben nyakamba szedtem a várost s végigjártam a Duna-partot, épp ilyen látomány tárult a szemem elé. A sötét, pálinkabűzös, fogadóban gyülekező és sikátorokban csellengő rakodómunkások elgyötört arca; néhány cipekedésben megrokkant férfi koldulásra nyújtott tenyere; a karon ülő gyermekét szoptató asszony összeaszalódott csecse; fiatal suhancok kiszámíthatatlanságról és reménytelenségről árulkodó tekintete; párzó kutyákat kavicsal dobáló fiúcskák ujjongása, gazdjára váró fuvarosló unott pössentése; patkányt kergető macskák riasztó vinnyogása; a csöndet megtörő hajókürt hosszan elnyúló füttye megörzödött emlékezetemben. Ahogy néztem a Vajda-ház falán aláfüggő képet, a gazdag arisztokraták és kereskedők utcasorának, a főtéren és város környékén élő polgárok házсорának gazdagságát és összehasonlítottam a kültelkeken és kikötőben szerzett élményeimmel, ráébredtem a lelketlen másolás és a művészi ábrázolás közti lényegi különbségre.

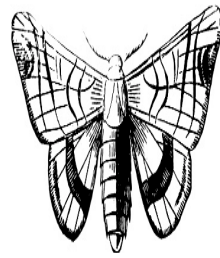
A dolgozószoba komorságát és hivatali jellegét az ablak előtti írópult s a közvetlen közelében mindenféle szerződéseket, pecsétes okmányokat őrző szekrény erősítette. Nem volt e helységben semmi, ami a lélek rezzenésére vagy a gazdagság jó ízléssel való élvezetére utalt volna. Szigorú rend és rigorózus csönd honolt a dohos szobában, ahol az írnok dolgozott, s ahol Vajda uram szokott tárgyalni a bankárokkal és vásárlóival, jogászaival és vadásztársaival. A fal mentén futó szekrény tetején hatvan-hetven centi magas bronzszobrok árulkodtak Vajda uram vadászszenvedélyéről. Az egyikén egy vadászvizlát és zsákmányát ábrázolta a szobrász; a hűséges eb szájában az imént meglőtt és alélt fácánkakassal igyekezett gazdjához, hogy zsákmányát átadva kiérdemelje simogatását és dicséretét. A másikon egy vadászjelenetet örökített meg a mester. Három éhes és mindenre elszánt farkas igyekszik letépni egy őzbakot; a legerősebb hím már átkarolta félelmetes fogazatával az őz torkát és teljes súlyával nyomja lefelé áldozatát a földre; hogy a haláltusáját vívó őz sorsa végképp eldőlt, onnan tudható, hogy jobb mellső térdére rogyott.

„Látom, fiatal barátom, elmerült a szarvasvadászat tanulmányozásában. Azért szeretem e pompás kis szobrot, mert pontosan arra emlékeztet a jelenet, amit velem szeretnének tenni az ellenfeleim, a malomtulajdonosok és a pékek, a hajóbérlők és hitelezők egyaránt, ha módjukban állana megtenni. Ilyen kíméletlen harc zajlik min-

dennap a kereskedők és bankárok között. Belefáradtam a küzdelembe, elhiheti, s ezért szeretnék egy olyan vőt, aki elég okos és munkabíró is, rátermett a kereskedésre és harchoz edzett legény, merthogy helyt kell állnia az örökség megóvásáért. Kegyelmedben szemmel láthatóan megvan a jóság, a tudás, a szorgalom, a szelídség, semmi kétségem tudása felől. De elgondolkozom azon, vajon képes-e farkasként leszámolni az ellenfelekkel, vagy eredendő jósága okán hagyja magát legyúrni? Sarkalatos kérdés ez, kérem szépen. Maradjunk annyiban, hogy a magam részéről szívesen támogatom kegyelmed könyvének a megjelentetését. Na persze kizárólag csak egyszer, mert rendszert nem csinálhatok a támogatásból, ugyanis, ha példát teremtenék, minden kóbor lélek és semmirekellő hozzám fordulna. Ezt pedig, ugyebár, nem engedhetem meg magamnak. Megérti, ugye? Egyszóval, támogatom egy szerény összeggel, mint a lányom és Bédiné csodált poétáját. De nem támogatom s nem is szívesen biztatom kegyelmedet semmi jóval, mint kérőt, mint leendő vőmet. Remélem, nem haragszik meg az őszinte szóért? Sőt, tudnia kell, hogy Júliám számára már megtaláltam a hozzá illő kérőt.”

A feje fölötti portré nem jelzett sem egyetértést, sem ellenkezést a kimondott verdikt hallatán; pedig nekem egy belső hang azt súgta, az öregúr valamiféle jelt fog adni. Közömbössége egyfelől jelentéktelenségem tudatát erősítette, másfelől értetlenségét fia kegyetlen világával és alkusz mentalitásával szemben. Apám és köztem nem létezett ilyen távolság, sem lelki, sem szellemi téren, mint e két alak között érezhető volt; apám is a Dunántúlról származott, de ez a fajta törtetés, kivagyiság és gög nem fért meg bensőjében. Diószegi nagyapám is szerénységét, beilleszkedni tudását, hithűségét és céljaiért való határozott kiállását szerette. Újdonság volt számomra ez a nyílt, köntörfalazás nélküli beszéd. Nem mintha mifelénk nem fordult volna elő, hogy az apa eldöntött tényként kezelte, hogy kihez adja a lányát; nem mintha mifelénk a gazdag kereskedők szívesen láttak volna házukban egy magamfajta kóbor lelket, pláne nem családtagként. Nem. A gazdagságnak és az avval járó öntudatnak ez a kíméletlen megnyilvánulása, az éppen napjainkban egyre nagyobb tiszteletet kivívott tudásnak és tudós főeknek ez az arcátlan, szájalmas megvetése, ami Vajda uram magaviseletéből áradt, ez a színpadai deszkákról ösmert fősvénység, önzőség, pénzimádat forrázott le teljesen. A sok-sok reménytelen kéregetés, támogatásért rimánkodás, a magyar poézis és irodalom jövőjéért vállalt lakájszerep vált egyszerűben méltatlanná és folytathatatlanná a szememben. Pedig hol volt még a lakájságom vége? Ne tegyek úgy, mintha nem lettem volna tudatában a szájalomból adakozásnak, a kevély elutasításnak, a gögös kioktatásnak, az álmodó bakköz függőségnek, a kényszerű rollék játszásának.

Nem vagyok idióta, sem hiú álmodó kergetője, még ha ábrándozásokra és látományokra nagyon is fogékony alkat vagyok. Az előttem járó peregrinusoknak, költőknek: Dugonicsnak és Verseghynek, Kazinczynek és Bessenyeinek, Kármánnak és Virág Benedeknek a sorsa, elszánt törekvése és állhatatos erőfeszítése, magyarságért vállalt küzdelme némi reménységre jogosított föl. Azt mutatták, hogy vannak elfogult és tenni, áldozni akaró hívei a magyar irodalomnak és tudományoknak.

Láttam, magam láttam ... De mivelhogy nagyok
A látások, és én kis éneklő vagyok:
Te beszéld el Klio! hogy raktak a kopott
Kómaradványokból egy dicső oszlopot?
Kik rakták a hegynek tetején, és kinek?
Hol már egy nagy oszlop állott Gyöngyösinek.

Némi hiúsággal és önmagam alkotói erejének tudatában írtam le a látományt, mely egy későbbi időben sírom fölé állított oszlopról, emlékfáról, égő jelről adott hírt nekem is kisgyermekkorom óta. Ma már tudom, hogy föl sem fog tűnni senkinek a hiányom, halálom, hangom elnémulása. Mondjam ki őszintén: ez már nem a Rákóczi népe volt; a nemesség és a polgárság, amely befolyásolja a nemzet sorsát, elveszítette a függetlenséghez való ragaszkodását. Valami satnyulni és porladni kezdett bennük. Ezért ért meglepetésként és revelációként az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság megtiszteltetése, hogy a tagsága soraiba beválasztott. Ha valaki, hát Aranka György és az ő honszerető társai emlékeztettek a régi soraimra:

Rajta, nemes lelkek! álljunk ki a gátra,
Már Európában csak mi vagyunk hátra,
Hivnak magok után a többi nemzetek:
Magyarok! derék nép! mit késtek? jőjtek!
(...)
Vajha Moldvának is kies parlagjai,
A meddig terjednek a Pontus habjai,
Magyar koronánknak árnyékiba menne,
S a csángó magyar is polgártársunk lenne.

Válaszoltam nekik egy szívből jövő, honom méltatlan közállapotján és az előmenetelével megbízottak közömbösségén füstölgő levélben, melyet Nagybjomból írtam. Eddigre már Pálóczi megmetyezett a patriotizmussal, a magyarság ügye eránti elkötelezettséggel; s távol kálomista honomtól, a remélt sikerektől egy másfajta jövő képe rajzolódott ki előttem. Tudtam, hogy verseim jövőbeli sorsa szorosan összefügg a magyar nyelvünk használatával és csinosításával, mely lehetőséget, méltóságot ad a gondolkodó főnek a német és latin és más nyelveket ránk kényszerítőkkal szemben.

„Nálunk nem a hazának fiai változtak el, hanem a haza, vagy talán nem is a haza, hanem egyéb – Bóldog vagy, óh kis Erdély! bár a csinos Európának legvégsőbb szélein fekszel is, bóldog vagy; és te fogod bé a legutolsó magyarnak szeméit, mikor mi már vagy oesterreicherek, vagy rusznyákok lészünk, az Árpád és a hét kapitányok sírja felett! De nem panaszkodom. – Biztat engemet a szűk Erdély, még ha Magyarország Styriává lesz is, biztat engemet ez a kis tartomány, amellynek nemes törekedései a Duna, s a Tisza négy tágas circullusait megszegyenítik. (...)

Hányt engemet a szerencse tulajdon hazámban és tulajdon hazámért ... és egyedül az nyugtatott engemet s az serkentett eddig, az ébresztett a munkára, hogy, ha nem telt is, akartam, ha máért nem is, legalább a jövődöért. – Ti pedig, más hazából való testvér hazánkfiain!

ti boldogultok; s legalább minket elkedvetlenedtetek vigasztaltok. Néktek örülni fog a jövő – ama késő – emberi nyom, mirajtunk pedig szánakozik.”

Az igazat megvallva, nem sokáig búslakodtam Júlia után; hogy ily kényelmetlen helyzetbe kerültem, azt is a csökönys és engem valamiért megházásítani akaró Bédinének köszönhetem, ugyanis addig duruzsolt nekem és az erányomba hetekig közönys Júlia fülébe, hogy mindkettőnket összezavarván és megtévesztvén, hinni kezdtünk egy közös jövőben, múlhatatlan szerelemben. Egyáltalán nem úgy tűnt nekem Júlia sem, mint aki összeroskadt volna tervünk kútba estével, és csupán a kegyetlen apai akaratnak engedelmessé hajtott főt, kényszerűségből; mint aki a szívét megtartotta volna nekem, ha már nem lehetett az enyém. A könnyed elválás is bizonyította, hogy Júliát vajmi kevésbé érdekelte az én hivatásom: a poézis; talán még úgy is érezte, a vers olyasfajta szenvedély vagy hóbort, amiről érett fővel illendő lemondania egy komoly embernek, mert előbb-utóbb szégyelleni kezdi, akár a kamaszos érzelgéseit. Mennyire egyezett e hiú ábrándja akaratos anyám elvárásával! Olyan falakba ütköztek, amely falak ledönthetetlenek voltak, illetve éltemmel együtt omolhattak csak le, mert sorsom szegletkővét a poézis jelentette, csakhogy ezt ők nem óhajtották sem elfogadni, sem megérteni. S bár látzatra nekik volt igazuk, hiszen nem túlságosan sokakat érdekelt vagy hozott lázba addig teremtett poézisom, kivételt talán csak a bürgeri hatást mutató erotikus és tréfás verseim, s a somogyi kóborlásaim alatt írott Dorottyám jelentettek. Talán ezért sem éreztem e könnyed, nagy tetszést kiváltó szerzeményeim a szívemhez közel állónak. Egészen máshová helyeztem a hangsúlyokat verselésemben, s mivel csak a legszűkebb körben értették törekvéseimet, nem állottam messze attól az elhatározástól, hogy nem írok többet, visszavonulok s egész életemet a botanikának és a vallomásaim megírásának szentelem, mint Rousseau.

Nem tudom, hogy a sorozatos megaláztatások, Bédiné lankadatlan, ám mégis kudarcra ítélt kísérletezései, avagy saját elbizonytalanodásom okán tettem föl magamnak a kérdést: valójában nőül akartam-e venni Vajda Júliát, avagy tiszta szívből csak szépelegni akartam előtte? Eladdig csak csúfnak és tömpe orrúnak, kehesnek és megfélemezhetlennek tudtam magam. Az elutasításomkor értésemre adták, hogy számításba sem jöhetek egy komoly frigy kapcsán, mivel folt van a nadrágomon; hogy olyan éhhetetlen alak vagyok, aki képtelen megragadni a szerencsését, már ha szerencsének tekintjük a házassági rabigát; hogy soha nem is leszek más, mint vagabund, garabonciás, halálraitélt, mivelhogy az örökös tréfálkozás kedv és szépségvágy, orfikus lantmánia alkalmatlanná tesz a polgár rolléjára. Bármilyen fájdalmasan is érintett a lecke, kezdtem beletörődni a tanulságokba. Úgyhogy jobbnak láttam odább állani Komáromból és Nagybjomban fölkeresni az én Pálóczi Horváth barátomat, akivel a hosszas együttlételek alatt lettünk igazán jó cimborák és fegyvertársak, a népi dalok gyűjtői és a vég nélküli álmódosások szerelmesei.